

Кузьменко Т. Траєкторія зреалізування психотехнології корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів засобами арт-терапії. Humanitarium. – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) ; Ніжин (Чернігів. обл.) : Лисенко М. М., 2019. – Том. 42, Вип. 1 : Психологія. – 200 с. – С. 90-101.

УДК 159.98: 378.4

Тетяна Кузьменко

ТРАЄКТОРІЯ ЗРЕАЛІЗУВАННЯ ПСИХОТЕХНОЛОГІЇ КОРЕКЦІЇ ПРОЯВІВ ЕМОЦІЙНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ

У статті здійснено спробу узагальнення існуючого вітчизняного та міжнародного теоретико-практичного досвіду розробки та впровадження психотехнологій корекції проявів емоційної нестабільності особистості. Маркерно окреслено зміст та результати відповідних наукових тематичних розвідок, що стали першоосновою обґрунтування доцільності розширення меж застосування психотехнологій корекції проявів емоційної нестабільності на різні категорії клієнтів.

Актуалізовано питання потреби розробки психотехнології корекції проявів емоційної нестабільності у студентів-психологів як представників професій соціономічного типу, діяльність яких пов'язана з високою сьогоденною суспільною затребуваністю, що накладає ряд соціальних та особистісних вимог до фахівця-психолога, зокрема, наявності високого рівня особистісної і професійної зрілості (емоційної стабільності, навички саморегуляції, профкреативності та ін.).

Висвітлено ідею щодо необхідності інтегрованості, комплексності та системності процесу розробки й впровадження психотехнології корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів. Визначено, що методологічною базою-фундаментом розробки вищевизначеної психотехнології може виступати когнітивно-біхевіоральний підхід, сутність якого полягає в тому, що чинниками функціонування особистості виступає

безперервний взаємозв'язок пізнавальної сфери, поведінки та оточення; аналітичний, особистісно-орієнтований та гуманістичний підходи, що є методологічними основами такого сучасного інноваційного методу, як арт-терапія, який постає як пріоритетний при формуванні набору інструментів психокорекційних програм реалізації психотехнології корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх спеціалістів психологічної галузі.

Запропоновано до розгляду зміст візуальної моделі психотехнології корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів засобами арт-терапії, що схематизує та висвітлює інструменти запропонованої авторської психологічної технології та акцентує увагу на комплексності сприйняття такого феномену, як емоційна нестабільність.

Ключові слова: психотехнологія, психокорекція, емоційна нестабільність, прояви емоційної нестабільності, майбутні психологи, арт-терапія.

The article deals with attempt to generalize present national and international theoretical and practical experience in the development and implementation of psychotechnology correction of the emotional instability demonstration of personality. It is denoted the content and results of relevant scientific thematic research which became the fundamental principle of expediency rationale of expand the frontiers of using of psychotechnologies of correction of the emotional instability demonstration of different categories of clients.

It is actualized issue of necessity of developing psychotechnologies of correction of the emotional instability demonstration of students-psychologists as representatives of professions of socionomical type whose activity is connected with high current social demand, which makes a number of social and personal requirements for a specialist-psychologist, in particular, presence of a high level of personal and professional maturity (emotional stability, self-regulation skills, professional creativity, etc.).

It is announced the idea of integration, complexity and systematic necessity of development and introduction process of psychotechnology of correction of the emotional instability demonstration of future psychologists. It is determined that the methodological basis for the development as of the psychotechnology above written can be cognitive-behavioral approach, according to it, the factors of personality functioning are the continuous interconnection of the cognitive sphere, behavior and environment; analytical approach, personality-oriented and humanistic approaches, which is the methodological pivot of such modern innovative method as art therapy, which is priority in the formation of methods of psychocorrection programs of implementation of psychocorrection psychotechnologies of emotional instability demonstration of future specialists in psychological field.

It is proposed to consider the content of the visual model of psychotechnologies of correction of emotional instability demonstration of future psychologists by art therapy, which schematizes and elucidates methods of the proposed author's psychological technology and emphasizes the complexity of perception of such phenomenon as emotional instability and expands the frontiers of knowledge of the following components of the phenomenon.

Keywords: *psychotechnologies, psychological correction, emotional instability, emotional instability demonstration, future psychologists, art therapy.*

Постановка проблеми. За останнє десятиріччя спостерігається підвищена активність вітчизняних і зарубіжних фахівців психологічної галузі в напрямку розробки, апробації та впровадження різноманітних психотехнологій супроводу особистості з проявами емоційної нестабільності як інтегрованого психічного стану з негативним особистісним та соціальним модусом, що все частіше проявляється в сучасних мікро- та макрообставинах життєдіяльності людини. Варто також відмітити, що вищеокреслений процес має досить високий рівень стихійності – методологічну необґрунтованість та емпіричну ситуативність результатів. Наявний той факт, що ряд новостворених, презентованих у наукових джерелах, психотехнологій не пройшли достатню апробацію, а, отже,

результати їх застосування можуть носити випадковий, хаотичний, непередбачуваний і, навіть, негативний характер для клієнта [*Психотехнології в історії..*, 2019]. Натомість, спостерігається й позитивна динаміка – активно накопичується психотехнологічний теоретико-практичний матеріал, який піддається науковому аналізу та проходить повний експериментальний цикл перед упровадженням у практику [Булах, Семенча, 2010].

У той же час, суспільна затребуваність зорієнтовує увагу науковців до проблеми підготовки висококваліфікованих майбутніх психологів як фахівців, що виконують місію підтримки балансу між гіпердинамічністю урбанізації соціуму та особистістю з її інтро- та екстрапроявами індивідуальної неповторності. Враховуючи обставину, що саме особистість психолога виступає в його професійній діяльності головним «інструментом», необхідно усвідомлювати та розуміти потребу пропедевтичної роботи зі студентами-психологами. Пропедевтика, в цьому випадку, має бути направлена, в першу чергу, на формування свідомого вибору руху до згармонізування власної особистості шляхом участі у профілактичних, психокорекційних, психотерапевтичних програмах, спрямованих на роботу з особистісними проявами негативного полюсу, зокрема, й емоційної нестабільності. Такі тенденції можуть мати місце, оскільки чимало наукових досліджень свідчать інформацію про те, що в професію психолога часто, свідомо чи несвідомо, «приходять» із потреби «зцілення від попередньо отриманого травматичного досвіду» [Єрмакова, Кубачева, 2013]. Вочевидь, що такий професійний вибір зумовлений і рядом інших, конструктивних мотивів. Але розуміючи, що майбутній психолог може мати певні утруднення, які перешкоджатимуть його особистісній та професійній реалізації, варто працювати на випередження. За потреби здійснювати активний психологічний супровід, що передбачає як профілактику, так і корекцію проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів.

Виходячи з актуалізованої вище інформації, доречно конкретизувати сучасну теоретико-практичну траєкторію руху процесу розробки та

впровадження психотехнології корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів засобами арт-терапії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із метою визначення шляхів зреалізування психотехнології корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів засобами арт-терапії зануримося в аналіз робіт теоретиків і практиків психологічної галузі, що висвітлювали окреслену проблематику різновекторно. Перший вектор досліджуваної проблеми – «майбутній психолог» – представлений науковими доробками Я. Андреєвої, О. Бондаренко, В. Зливкова, Л. Кльоц, В. Панка, В. Семіченко, О. Ткачишиної, Н. Чепелєвої, Т. Яценко. Другий вектор – «емоційна нестабільність» – презентований дослідженнями О. Ігумнової, Р. Кеттелла, С. Хілько. У полі третього вектора тематичних досліджень – «технології психокорекції засобами арт-терапії» – опинилися доробки С. Аврамченко, К. Бабенкота, Л. Бондаревської, О. Вознесенської, В. Назаревич, Н. Пов'якель, В. Розової, Е. Руденського, Т. Яценко.

Одночасно доречно зауважити, що вузьким місцем проблематики використання арт-терапевтичних технологій у процесі психокорекції проявів емоційної нестабільності саме у майбутніх психологів є недостатньо окреслена методологічна база, несформована цілісна картина реалізації окресленої проблеми. У ключі цього сформульовано основні цілі запропонованого дослідження.

Формулювання цілей статті. Основні цілі нашого дослідження полягають у: а) узагальненні існуючого вітчизняного та міжнародного теоретико-практичного досвіду розробки та впровадження психотехнологій корекції проявів емоційної нестабільності особистості; б) окресленні методологічної бази процесу розробки та впровадження психотехнології корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів засобами арт-терапії; в) розробці, обґрунтуванні та презентації візуальної моделі психотехнології корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів засобами арт-терапії.

Виклад основного матеріалу. Представники наукових академічних кіл розпочали обговорення питання оновлення, уточнення, конкретизації, деталізації моделі підготовки майбутнього фахівця психологічної галузі на засадах компетентнісного підходу. Зокрема, професійні аналітичні розвідки О. Ткачишиної дають підстави визначити основні психологічні орієнтири « нової моделі майбутнього психолога », а саме зорієнтованість фахової підготовки не лише на професійні знання, уміння та навички, а й на глибоку особистісну психорозвивальну, психокорекційну, психотерапевтичну роботу [Ткачишина, 2010].

На тлі загальної активності науковців вирізняються дослідження колективу однодумців під керівництвом В. Зливкова, що різносторонньо презентують такий конструкт, як « ідентичність майбутнього фахівця », й зауважують, що однією з базових компетентностей висококваліфікованого спеціаліста є його здатність до постійного руху в напрямку саморозвитку шляхом участі в психокорекційних, психотерапевтичних заходах. Одна з основних ідей авторських колективних напрацювань полягає в тому, що тільки через самопізнання, саморозуміння, самоприйняття, підсилення почуття самоідентичності студент-психолог може оволодіти умінням пізнавати й розуміти інших людей і допомагати їм у розв'язанні внутрішніх психологічних проблем [Становлення ідентичності..., 2014]. Такі ж дороговказувачі підготовки майбутнього психолога прослідковуються й у дослідженнях Л. Кльоц, що звертає увагу на проблему професійної самосвідомості майбутнього спеціаліста-психолога й орієнтує на « доречність » внутрішньої емоційної карти самого психолога ситуації його професійної діяльності, що дуже часто пов'язана з потребою « глибокого занурення у внутрішню особистісну емоційну картину розвитку клієнта » [Кльоц, 2015].

Прослідковується, що все частіше в наукових колах звучать заклики до стимулювання майбутніх психологів звертати увагу саме на процес « щоденної внутрішньоособистісної роботи », спрямованої на розвиток такої професійно важливої компетентності, як самопроекування. Зокрема,

Н. Чепелева, Я. Андреева та представники колективу їх однодумців у своїх дослідженнях розбудовують методологічне підґрунття та технологізують процес спрямованості особистості на самопроектвання. І надважлива роль у цьому процесі надається саме емоційній стабільності [Психологія саморозвитку., 2016].

На думку таких науковців, як О. Бондаренко, В. Панок, В. Семіченко, Н. Чепелева, Т. Яценко, заклади вищої освіти стають таким інститутом соціалізації особистості майбутнього психолога, що сприяє особистісному зростанню та психологічній корекції емоційної сфери студента [Кузьменко, 2018]. Саме представники освітньої галузі розпочали торувати питання розбудови системи психологічного супроводу студентської молоді під час здобуття психологічної освіти й звернули увагу на питання профілактики та корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів. Науковою візитівкою значної кількості вищеокреслених тематичних досліджень є думки про те, що спеціаліст у галузі практичної психології повинен мати високий рівень рефлексивних навичок, професійного мислення, саморегуляції, емоційної стабільності. Варто відмітити, що у полощину дискусій увійшло саме питання дослідження проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів.

У контексті нашого дослідження варто маркерувати основні дослідження, що розкривають зміст поняття «емоційна нестабільність».

Емоційна нестабільність як категорія з'явилася в науковому термінологічному обігу на початку двадцятого сторіччя. Одним із дослідників цього феномену є Р. Кеттел, що здійснював вивчення як емоційної стійкості, так і емоційної нестійкості. За його словами поняття емоційної стабільності та емоційної стійкості є синонімічні. Дослідник характеризував емоційно стабільну особистість як індивіда з сильним «я», а емоційно нестабільну – зі слабким «я». При цьому емоційно стабільна особистість визначена як сильна, емоційно врівноважена, навіть флегматична особа, що конструктивно «дивиться на ситуацію». Це комунікативна, відкрита, працездатна, реалістично налаштована, емоційно зріла людина, яка вміє управляти ситуацією, має

постійні інтереси, уникає труднощів. Науковець зауважував, що така особистість може бути емоційно ригідною та недостатньо чутливою. А от емоційно нестабільній особистості властива нервово-психічна нестійкість. Такі люди піддаються почуттям, у стосунках мають мінливий характер, а у складних ситуаціях їм притаманна невротичність і нестійкість в інтересах, фрустрованість. Такі індивіди не товариські, сором'язливі, легко засмучуються, втрачають рівновагу, часто поступаються, не вступають у суперечки, їм характерна іпохондрія та швидка стомлюваність [Izard, 1999].

Певні акцентовані моменти проблематики можемо спостерігати у дослідженні О. Ігумнової та С. Хілько, що пов'язують емоційну нестабільність з нестійкістю настроїв та емоцій, з «афектом неадекватності», що проявляється у підвищеній образливості, замкненості, негативізмі, впертості, підвищеній тривожності, нейротизмі та ін. Емоційна нестабільність у науковій літературі розглядається як складне, інтегроване, цілісне, поліфункціональне та поліструктурне явище психічного життя особистості. Виникнення емоційної нестабільності первинно зумовлено особливостями взаємодії суб'єкта з різними ситуаціями життєдіяльності, в яких уреальнюються його психічні властивості, особистісні смисли, досвід, система ставлень до дійсності та самого себе. Детермінантами виникнення емоційної нестабільності є різноманітні ситуації, сам суб'єкт та особистісний смисл як їх системоутворювальний чинник [Ігумнова, 2012; Хілько, 2018]. Чимало дослідників, що глибше занурилися в тему з'ясування змісту феномену емоційної нестабільності, шукали першооснови появи цього інтегрованого психічного утворення, а також ставили за мету визначити методи і засоби профілактики та корекції зазначеного розладу емоційної сфери. Деталізуємо це питання і звернемо увагу на пошук оптимальних інструментів, що можуть бути використані у процесі розробки та впровадження психотехнології корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів.

Аналіз сучасних інноваційних технологій психологічного супроводу особистості, зокрема психокорекції, засвідчує, що одним з ефективних та

екологічних методів психокорекційного впливу є арт-терапія. Методологічні засади використання арт-терапевтичних методів у процесі психокорекційної роботи презентовано в роботах Т. Яценко та її послідовників С. Аврамченко, Л. Бондаревської, К. Бабенко та ін. [Яценко, 2009]. Практичні рекомендації щодо застосування арт-терапії в процесі психокорекції особистості, в тому числі студентської молоді, розроблено представниками українських арт-терапевтичних професійних спільнот, зокрема, О. Вознесенською, В. Назаревич, Н. Пов'якель та ін.

Варто відмітити, що в процесі психокорекції проявів емоційної нестабільності майбутніх психологів, гуманістична спрямованість феномена арт-терапії дозволяє студенту не обмежувати можливостей для самовираження й самореалізації в продуктах творчості, для самоствердження та пізнання власного "Я". У поєднанні з іншими якісними методами саме арт-терапевтична взаємодія дозволяє максимально повно і дбайливо уявити феноменологічну картину досліджуваних явищ, забезпечити глибоке та індивідуалізоване їх розуміння. Саме гуманістичність арт-терапевтичного психокорекційного впливу забезпечує екологію процесу та виводить його на рівень стимулювання самокорекції, самовідновлення, саморозвитку особистості студента-психолога [Вознесенська, 2015; Назаревич, Бореичук, 2016; Пов'якель, 2008]. Із вищепрезентованих наукових міркувань припускаємо, що можливості арт-терапії послугують і процесу розробки та впровадження психотехнології корекції прояву емоційної нестабільності у майбутніх психологів.

Розробка зазначеної психотехнології потребує також деталізації самого поняття «психотехнологія». У нагоді стали наукові дослідження В. Розова та Е. Руденського. Зазначені автори акцентували увагу на потребі деталізування поняття «психотехнологія» й визначили, що в загальному психотехнологія – це власне практична, процесуальна частина дій психопрактика (поряд із знаннями та вміннями), що виступає похідною від поняття психотехніки, оскільки є ланцюгом психотехнічних дій, тобто дій, які направлені на формування (конструювання, проектування) відповідних психологічних новоутворень. У

більш вузькому значенні, “психотехнологія” – це наука про практичне використання психологічних технік [Розов, 2003, Руденский, 1997].

У процесі аналізу та синтезу наявного фактичного науково-практичного досвіду розробки поняття «психотехнологія» сформовано наступне визначення запропонованого терміну: психотехнологія – це система чітко окреслених, упорядкованих, послідовних організаційних дій психопрактика, виконання ним психолого-педагогічних процедур із застосуванням різноманітних психолого-педагогічних інструментів (діагностичного інструментарію, вправ, завдань та ін.), об’єднаних спільними метою і завданнями, виходячи із потреб клієнта, через призму одного з наукових психологічних підходів.

Виходячи із запропонованого визначення поняття «психотехнологія» та актуалізованої потреби психологічного супроводу студентів-психологів у період їхнього професійного становлення, було поставлено за мету розробити, апробувати та впровадити в психологічну практику психотехнологію корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів засобами арт-терапії (далі за текстом наводиться власна назва психотехнології – ПК-ПЕН-ЗАРТ). Розробка та апробація ПК-ПЕН-ЗАРТ здійснювалася на базі фокус-груп, експериментальних груп, контрольних груп волонтерів-майбутніх психологів навчально-наукової лабораторії арт-терапії та інноваційних технологій психологічного консультування кафедри менеджменту освіти і практичної психології Держаного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» згідно плану наукової роботи в період 2016-2019 років.

У межах дослідного проекту діяло три фокус-групи. Перша – сформована з представників-науковців, коло професійних інтересів яких охоплювало питання використання арт-терапії у процесі психокорекції. Друга фокус-група об’єднала фахівців, що досліджували питання особливостей корекції проявів емоційної нестабільності. Представники третьої фокус-групи мали на меті здійснювати аналіз продуктів роботи двох попередніх груп, раціоналізувати їхні напрацювання та здійснювати формування кінцевих рекомендацій щодо

розробки та впровадження психотехнології корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів. Робота фокус-груп була організована за принципом «чат-спілкування» в онлайн режимі. Експертами виступали теоретики та практики вітчизняної і міжнародної спільноти психологічної галузі. До експертної діяльності долучилося 43 особи. Нижче презентовано рис. 1, що був створений на основі спільної діяльності трьох фокус-груп, який схематично висвітлює процедуру розробки та апробації ПК-ПЕН-ЗАРТ.

Рис. 1. Схема процедури розробки та впровадження психотехнології психокорекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів засобами арт-терапії.

Умовні позначення: ПК-ПЕН-ЗАРТ – психотехнологія корекції проявів емоційної нестабільності засобами арт-терапії.

У ході активної роботи фокус-груп психологів, які виконували функцію експертів-супервізорів, було висловлено ідею про те, що процес розробки та впровадження ПК-ПЕН-ЗАРТ має бути системним, поетапним і таким, що максимально враховує всі особливості розробки відповідних психотехнологій. Визначено, що процедура розробки та впровадження ПК-ПЕН-ЗАРТ може проходити в три етапи. Кожен з етапів включає в себе процесуально-описову та процесуально-дійову складові. Деталізуємо кожен з етапів.

До процесуально-дійової складової першого етапу розробки та впровадження психотехнології включено процес формування фокус-груп. До процесуально-описової складової першого етапу процедури розробки та впровадження ПК-ПЕН-ЗАРТ належить процес визначення опорної методологічної бази, побудова алгоритму апробації та впровадження, розробка змісту і підбір засобів програм психотехнології.

На другому етапі процедури здійснюється безпосереднє проведення пілотної апробації програм ПК-ПЕН-ЗАРТ, що визначає зміст процесуально-дійової складової. Процесуально-описова складова другого етапу окреслена уточненням та оптимізацією змісту програм психотехнології після пілотної апробації.

До третього етапу процедури та її процесуально-дійової складової належать наступні види дій: формування експериментальних і контрольних груп студентів-майбутніх психологів, що стануть учасниками експериментального впровадження ПК-ПЕН-ЗАРТ, а також процес безпосереднього проведення оптимізованих після пілотної апробації комплексних програм психодіагностики та психокорекції в межах технології. Завершальною дією третього етапу та його процесуально-описової складової стане якісний аналіз і презентація результатів впровадження ПК-ПЕН-ЗАРТ.

Запропонована до розгляду схема та висвітлення її змісту дозволяє зорієнтуватися у процедурі розробки та впровадження ПК-ПЕН-ЗАРТ; акцентує

увагу на тому, що якість впровадження запропонованої психотехнології має пряму залежність від чітко спланованих дій психопрактика.

Доречним у дослідженні стало схематичне висвітлення методологічного фундаменту розробки та впровадження ПК-ПЕН-ЗАРТ. У процесі аналітики наявник теоретико-практичних досліджень з питань розробки та впровадження психотехнологій корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів засобами арт-терапії ми визначили, що проблемне поле вказаного вище процесу лежить у площині чотирьох, на перший погляд, досить різнопланових методологічних підходів (рис. 2).

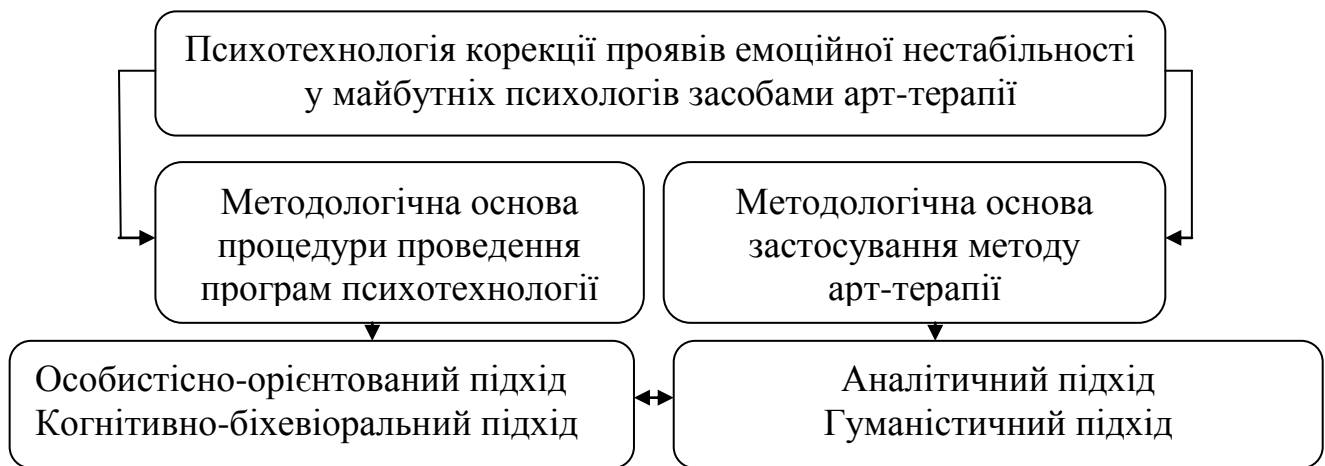

Рис. 2. Політика інтеграції методологічних підходів розробки та впровадження психотехнології корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів засобами арт-терапії.

У наведеному вище рисунку чітко прослідковується, що у процесі розробки та впровадження психотехнології вибудовано політику інтеграції різних методологічних підходів. Розширена методологічна база дозволяє максимально підкріпити всі складові процедури організації та проведення психотехнології корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів засобами арт-терапії.

У процесі роботи фокус-груп експертів актуалізованою стала потреба схематизації процесу взаємодоповнення інструментів ПК-ПЕН-ЗАРТ та розкриття їхнього змісту. Згідно експертної активності фахівців розроблено візуальну модель, що презентовано на рис. 3.

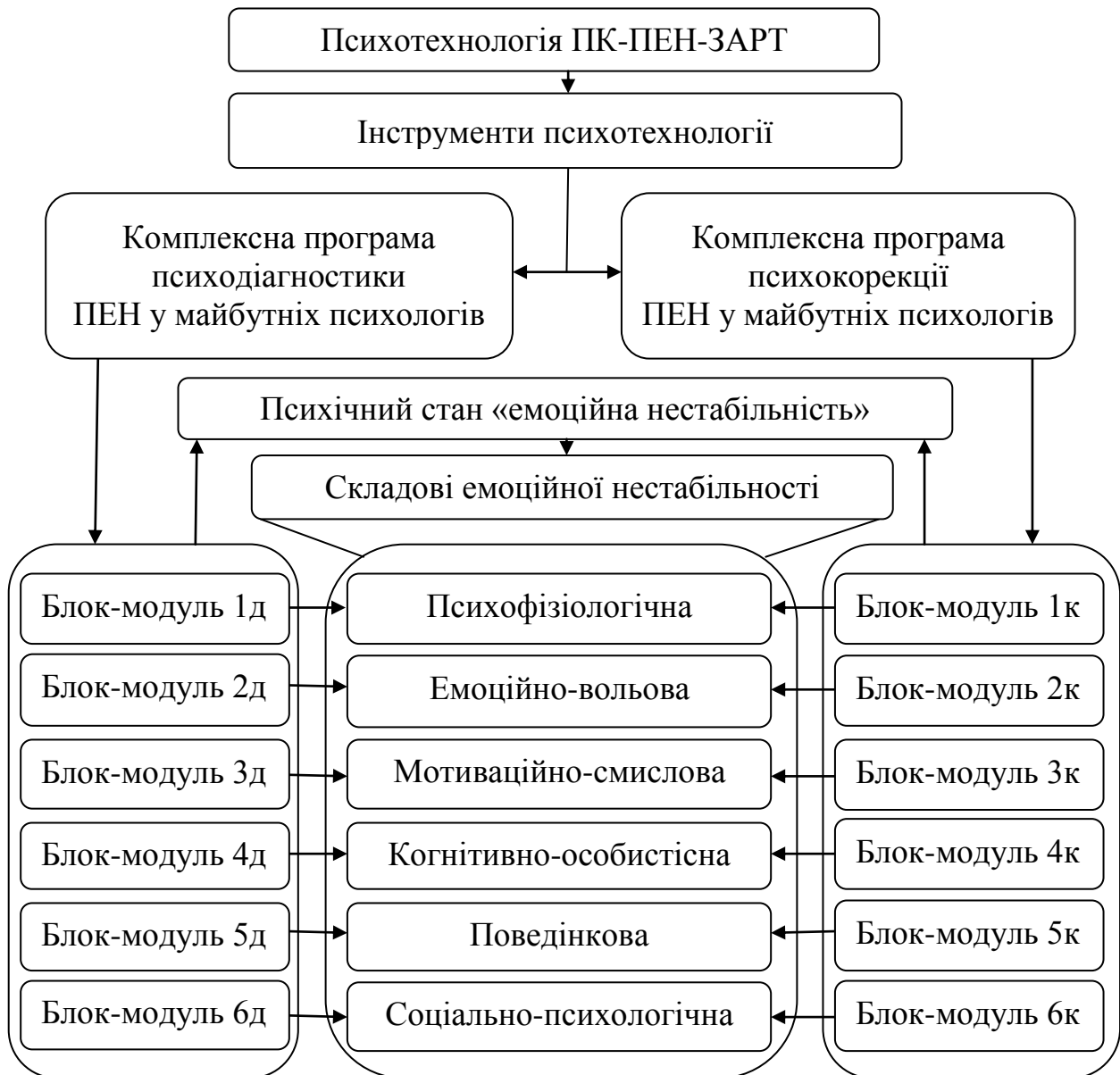

Рис. 3. Візуальна модель психотехнології психокорекції проявів емоційної нестабільності засобами арт-терапії у майбутніх психологів.

Умовні позначення: ПЕН – прояви емоційної нестабільності.

Закцентуємо увагу на тому, що інструментальною основою психотехнології ПК-ПЕН-ЗАРТ виступають комплексні програми

психодіагностики та психокорекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів. У схемі-візуалізації деталізовано складові проявів емоційної нестабільності як психічного утворення, зокрема, психофізіологічної, емоційно-вольової, мотиваційно-сислової, когнітивно-особистісної, поведінкової, соціально-психологічної. У схематизованому зображенні деталізується зміст комплексних програм психодіагностики та психокорекції й акцентується увага на тому, що кожна зі складових зазначених програм відповідає певному шифру (Блок-модуль 1 д, Блок-модуль 1 к і т. д.). Саме ці блоки охоплюють конкретну складову проявів емоційної нестабільності майбутніх психологів та сформовані з арт-терапевтичних технік різних напрямків методу.

Висновки. Узагальнення існуючого вітчизняного та міжнародного теоретико-практичного досвіду розробки та впровадження психотехнологій корекції проявів емоційної нестабільності у майбутніх психологів дало підстави стверджувати, що в сучасному психологічному знанні відбувається перехід від дослідницької парадигми до психотехнологічної, від пізнавальної позиції до соціально-організаційної. Процес психокорекції проявів емоційної нестабільності у студентів-психологів має бути в ключі системності, цілісності та комплексності впливів на структурні компоненти визначеного психічного стану і психологічних передумов його виникнення. Запорукою ефективності психотехнології ПК-ПЕН-ЗАРТ є застосування такого сучасного ефективного методу як арт-терапія, що екологічно детермінує внутрішньоособистісні зміни й безумовно «корегує» проблемні зони розвитку особистості майбутнього фахівця психологічної галузі.

Перспективою наших подальших наукових пошуків буде апробація запропонованої психотехнології та розширення можливостей її використання з подальшим широким запровадженням у діяльність закладів вищої освіти, що готують фахівців-психологів різних галузей господарювання.

ЛІТЕРАТУРА

- Булах, Семенча, 2010 – Булах І. С., Семенча Л. Г. Психотехнологія корекції афекту неадекватності та дезадаптованості у підлітків: навч.-метод. посіб. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 101 с.
- Вознесенська, 2015 – Вознесенська О. Л. Арт-терапія як засіб психосоціального відновлення особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. Вип. №4 (29). Київ. С. 28-33.
- Єрмакова, Кубачева, 2013 – Ермакова Е. С., Кубачева М. А. Профессионально важные качества личности студентов различных направлений подготовки. *Молодые ученые в решении актуальных проблем науки: IV междунар. науч.-практ. конф.: сб. работ. Ч. II.*: Владивосток: Литера, 2013. С. 106–109.
- Ігумнова, 2012 – Ігумнова О. Б. Дослідження особливостей динаміки негативних психічних станів у студентів вищих навчальних закладів. *Збірник наукових праць: педагогічні та психологічні науки*. 2012. Вип. № 65. Хмельницький : НАДПСУ. С. 185–190.
- Изард, 1999 – Изард К. Психология эмоций. Санкт-Петербург: «Питер». 1999. 464 с.
- Кльоц, 2015 – Кльоц Л. А. Професійна самосвідомість практичного психолога: психологічні особливості та детермінанти. *Український психолого-педагогічний науковий збірник*. 2015. Вип. 5 (05). С. 41–45.
- Кузьменко, 2018 – Кузьменко Т. М. Інноваційний арт-терапевтичний інструментарій для психоконсультування та психокорекції. : навч.-метод. посіб. Переяслав-Хмельницький : Домбровська Я. М., 2018. 125 с.
- Назаревич, Бореичук, 2016 – Назаревич В., Бореичук І. Особливості використання фото спогадів в регуляції психоемоційного реагування клієнта. *Простір арт-терапії*. 2016. Вип 2 (20). Київ : Золоті ворота. С. 40–48.
- Пов'якель, 2008 – Пов'якель Н. Арт-терапевтичні психотехнології в розвитку творчого потенціалу саморегуляції майбутнього психолога практика. *Простір арт-терапії*. 2008. Вип. 1. Київ : Золоті ворота. С. 34-36.

- Психотехнології в історії.., 2019* – Психотехнології в історії та методології психологічної практики: веб-сайт. url:www.lib.pnu.edu.ua: (дата звернення: 12.10.2019).
- Розов, 2003* – Розов В. І. Адаптивні антистресові психотехнології : навч. посіб. Київ : Кондор, 2003. 278 с.
- Руденский, 1997* – Руденский Е. В. Основы психотехнологии общения менеджера. Москва : НГАЭ, 1997. 180 с.
- Становлення ідентичності.., 2014* – Становлення ідентичності фахівця: монографія / Г. О. Балл та ін.; за ред. В. Л. Зливкова. Київ : Імекс-ЛТД, 2014. 260 с.
- Ткачишина, 2010* – Ткачишина О. Р. Психологічні основи підготовки майбутніх фахівців. *Професійна підготовка практичного психолога*. 2010. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова. С. 63-72.
- Хілько, 2018* – Хілько С. Психологічні умови толерантності до невизначеності у майбутніх психологів: дис. ... канд.. психол. н.: 19.00.07/ І-т пед.ос-ти і ос-ти дор-х НАПН України, Київ, 2018. 279 с.
- Психологія саморозвитку.., 2016* – Психологія саморозвитку особистості / за ред.. Н. В. Чепелевої, Я. Ф. Андреевої. Чернівці – Київ, 2016. 284 с.
- Яценко, 2009* – Яценко Т. С. Арт-терапевтичні технології в роботі психолога. Київ : Марич, 2009. 68 с.

REFERENCES

- Bulakh, Semench, 2010* – Bulakh I. S., Semench L. H. *Psykhotekhnohiiia korektsii afektu neadekvatnosti ta dezadaptovanosti u pidlitkiv: navch.-metod. posib*. Ky`yiv: NPU im. M. P.Drahomanova, 2010. 101 s.
- Voznesenska, 2015* – Voznesenska O. L. *Art-terapiia yak zasib psykhosotsialnoho vidnovlennia osobystosti. Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky*. 2015. Vyp. №4 (29). S. 28-33.
- Ermakova, Kubacheva, 2013* – Ermakova E. S., Kubacheva M. A. *Professionalno vajnyie kachestva lichnosti studentov razlichnyih napravleniy podgotovki*.

Molodyie uchenyie v reshenii aktualnyih problem nauki: IV mejdunar. nauch.-prakt. konf.: sb. rabot. CH. II.: V1.: Litera, 2013. S. 106–109.

- Ihumnova, 2012 – Ihumnova O. B. Doslidzhennia osoblyvostei dynamiky nehatyvnykh psykhiichnykh staniv u studentiv vyshchych navchalnykh. *Zbirnyk naukovykh prats: pedahohichni ta psykholohichni nauky*. 2012. Vyp. № 65. Xmel`ny`cz`ky`j : NADPSU. S. 185–190.
- Izard, 1999 – Izard K. Psihologiya emotsiy. Sankt-Peterburg: «Piter».1999. 464 s.
- Klots, 2015 – Klots L. A. Profesiina samosvidomist praktychnoho psykholoha: psykholohichni osoblyvosti ta determinanty. *Ukrainskyi psykholohopedahohichni naukovyi zbirnyk*. 2015. Vyp. 5 (05). S. 41–45.
- Kuzmenko, 2018 – Kuzmenko T. M. Innovatsiinyi art-terapevtychnyi instrumentarii dlia psykhotekhnologiy ta psykhotekhnologiy : navch.-metod. posib. Pereyaslav-Xmel`ny`cz`ky`j : Dombrovska Ya. Moskva, 2018. 125 s.
- Nazarevych, Boreichuk, 2016 – Nazarevych V., Boreichuk I. Osoblyvosti vykorystannia foto spohadiv v rehuliatsii psykhoemotsiinoho reahuvannia kliienta. *Prostir art-terapii*. 2016. Vyp 2 (20). Ky`yiv : Zoloti vorota. S. 40–48.
- Poviakel, 2008 – Poviakel N. Art-terapevtychni psykhotekhnologii v rozvytku tvorchoho potentsialu samorehuliatsii maibutnoho psykholoha praktyka. *Prostir art-terapii*. 2008. Vyp. 1. Ky`yiv : Zoloti vorota. S. 34-36.
- Psykhotekhnologii v istorii, 2019 – Psykhotekhnologii v istorii ta metodologii psykholohichnoi praktyky: veb-sait. url:www.lib.pnu.edu.ua: (data zvernennia: 12.10.2019).
- Rozov, 2003 – Rozov V. I. Adaptivni antystresovi psykhotekhnologii : navch. posib. Ky`yiv : Kondor, 2003. 278 s.
- Rudenskyi, 1997 – Rudenskyi E. V. Основы psykhotekhnologiy obshcheniya menedzhera. M. : Novosybyrsk: NHAЭ, 1997. 180 s.
- Stanovlennia identychnosti..., 2014 – Stanovlennia identychnosti fakhivtsia: monohrafiia / H. O. Ball ta in.; za red. V. L. Zlyvkova. Ky`yiv : Imeks-LTD, 2014. 260 s.

- Tkachyshyna, 2010 – Tkachyshyna O. R. Psykholohichni osnovy pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv. *Profesiina pidhotovka praktychnoho psykholoha*. 2010. Ky`yiv : NPU im. M. P. Drahomanova. S. 63-72.
- Khilko, 2018 – S. Khilko Psykholohichni umovy tolerantnosti do nevyznachenosti u maibutnikh psykholohiv: dys. ... kand.. psykhol. n. : 19.00.07/ I-t ped.os-ty i os-ty dor-kh NAPN Ukrainy, Ky`yiv, 2018. 279 s.
- Psykholohiia samorozvytku, 2016 – Psykholohiia samorozvytku osobystosti / za red. N. V. Chepelievoi, Ya. F. Andreievoi. Chernivci – Ky`yiv, 2016. 284 s.
- Yatsenko, 2009 – Yatsenko T. S. Art-terapevtychni tekhnolohii v roboti psykholoha. Ky`yiv : Marych, 2009. 68 s.